

Cuprins

PREFAȚĂ	11		
INTRODUCERE GENERALĂ ÎN STUDIUL DOCTRINELOR HINDUSE			
CUVÂNT-ÎNAINTE	17		
PARTEA ÎNTÂI CONSIDERAȚII PRELIMINARE			
I. Orient și Occident	25	III. Ce trebuie înțeles prin tradiție?	75
II. Divergența	29	IV. Tradiție și religie	80
III. Prejudecata clasică	34	V. Caracterele esențiale ale metafizicii	93
IV. Relațiile dintre popoarele vechi	40	VI. Raporturile metafizicii cu teologia	103
V. Chestiuni de cronologie	46	VII. Simbolism și antropomorfism	111
VI. Dificultăți lingvistice	54	VIII. Gândirea metafizică și gândirea filosofică	117
PARTEA A DOUA MODURILE GENERALE ALE GÂNDIRII ORIENTALE		IX. Ezoterism și exoterism	134
I. Marile diviziuni ale Orientului	63	X. Realizarea metafizică	142
II. Principiile unității civilizațiilor orientale	68	PARTEA A TREIA DOCTRINELE HINDUSE	
		I. Semnificația precisă a cuvântului „hindus”	151
		II. Perpetuitatea <i>Vedei</i>	157
		III. Ortodoxie și heterodoxie	162
		IV. Despre budism	167
		V. Legea lui Manu	179

Cuprins

VI. Principiul instituției castelor	184
VII. Șivaism și vișnuism	191
VIII. Punctele de vedere ale doctrinei	196
IX. <i>Nyāya</i>	203
X. <i>Vaiśeṣika</i>	209
XI. <i>Sāṅkhya</i>	217
XII. <i>Yoga</i>	222
XIII. <i>Mīmāṃsā</i>	227
XIV. <i>Vedānta</i>	235
XV. Observații complementare asupra ansamblului doctrinei	242
XVI. Învățătura tradițională	246

PARTEA A PATRA
INTERPRETĂRILE OCCIDENTALE

I. Orientalismul oficial	253
II. Știința religiilor	258
III. Teozofismul	266
IV. <i>Vedānta</i> occidentalizată	274
V. Ultime observații	279
CONCLUZIE	284

între termenii a două limbi diferite, în special când aceste limbi sunt foarte îndepărtate una de cealaltă, nu atât filologic, cât în virtutea diversității concepțiilor popoarelor ce le folosesc; și acest din urmă element nu va permite niciunei erudiții să pătrundă spiritul unei limbi.

Pentru acest lucru e necesar altceva decât o vană „critică a textelor” ce se pierde în chestiuni de detaliu, altceva decât metodele gramaticienilor și ale „literaților” sau chiar decât o așa-zisă „metodă istorică” aplicată fără distincție la orice. Neîndoielnic, dicționarele și compilațiile își au utilitatea lor relativă, pe care nu e cazul s-o contestăm, neputându-se spune că toată această muncă este zadarnică, mai ales dacă ne gândim că aceia care o întreprind sunt cel mai adesea incapabili să producă altceva; dar, din păcate, din momentul în care erudiția devine o „specialitate”, ea tinde să fie luată ca un scop în sine, pe când, în mod normal, ea nu trebuie să fie decât un simplu instrument. Această invazie a erudiției și a metodelor sale particulare constituie un adevărat pericol, deoarece riscă să-i absoarbă pe cei ce ar fi, poate, capabili să se dedice unui alt gen de lucrări, obișnuința cu aceste metode îngustând orizontul intelectual al celor ce li se dedică și impunându-le o deformare iremediabilă.

Încă n-am spus tot, și nici măcar n-am atins latura cea mai gravă a chestiunii: dintre producțiile orientaliștilor, lucrările de erudiție pură sunt partea cea mai neplăcută, desigur, dar nu cea mai nefastă; și spunând că n-ar mai exista altceva, înțelegem prin asta nimic altceva care să aibă o oarecare valoare, chiar cu o sferă de aplicare limitată. Unii, în special în Germania, au vrut să meargă mai departe și, mereu prin aceleași metode ce nu mai pot da nimic aici, fac operă de interpretare, adăugând ansamblul ideilor preconceptuate ce constituie propria lor mentalitate, cu prejudecata evidentă de a introduce concepțiile cu care au de-a face în cadrele obișnuite ale gândirii europene. În

fond, eroarea capitală a acestor orientaliști, lăsând la o parte chestiunea metodei, e aceea de a vedea totul din punct de vedere occidental și prin propria lor mentalitate, pe când prima condiție pentru a putea interpreta corect o doctrină oarecare este, firește, să faci efortul de a o asimila și de a te situa, pe cât posibil, în punctul de vedere al celor ce au conceput-o. Spunem pe cât posibil, căci nu toți pot reuși aceasta în egală măsură, dar cel puțin pot încerca; dimpotrivă, departe de asta, exclusivismul orientaliștilor despre care vorbim și spiritul lor de sistem îi determină, printr-o incredibilă aberație, să se creadă capabili să înțeleagă doctrinele orientale mai bine decât orientalii înșiși: pretenție ce n-ar fi decât rizibilă dacă n-ar fi însoțită de o voință pornită să „monopolizeze” într-un fel studiile în discuție. De fapt, în afara acestor „specialiști”, aproape nimeni nu se ocupă de acestea în Europa, decât o categorie de visători extravaganti și de șarlatani obraznici ce ar putea fi priviți ca o cantitate neglijabilă dacă n-ar exercita, și ei, o influență deplorabilă în diverse privințe, cum vom arăta la momentul potrivit într-un mod mai precis.

Pentru a ne limita aici la orientaliștii ce pot fi numiți „oficiali”, vom mai semnală, cu titlu de observație preliminară, unul dintre abuzurile determinate cel mai frecvent de folosirea acelei „metode istorice” la care am făcut deja aluzie: e vorba despre eroarea ce constă în a studia civilizațiile orientale în același mod cu civilizațiile dispărute de multă vreme. În acest ultim caz, este evident că ei trebuie să se mulțumească, în lipsă de altceva, cu reconstituiri aproximative, fără a fi niciodată siguri de o concordanță perfectă cu ceea ce a existat în mod real cândva, deoarece nu există niciun mijloc de a recurge la verificări directe. Se uită însă că civilizațiile orientale, cel puțin cele ce ne interesează acum, au continuat să existe până la noi fără întrerupere și că ele au încă reprezentanți autorizați, a căror mărturie valorează incomparabil mai mult, pentru

înțelegerea lor, decât toată erudiția din lume; doar că, pentru a încerca să-i consultăm, nu trebuie pornit de la acel principiu bizar că știm mai bine decât ei ce să spunem despre adevăratul sens al propriilor lor concepții.

Pe de altă parte, mai trebuie spus că orientalii, având mai degrabă, pe drept cuvânt, o idee defavorabilă despre intelectualitatea europeană, se interesează foarte puțin de ceea ce occidentalii, într-un mod general, pot să gândească despre ei; de aceea, ei nu caută în niciun fel să-i lămurească, ci dimpotrivă, ca efect al unei politeți puțin disprețuitoare, se închid într-o tăcere pe care vanitatea occidentală o ia ușor drept aprobare. Așa se face că „prozelitismul” este cu totul necunoscut în Orient, unde ar fi de altfel fără obiect și n-ar putea fi privit decât pur și simplu ca o dovadă de ignoranță și neînțelegere; vom arăta, în continuare, care sunt motivele acestui fapt. Rare sunt excepțiile de la această tăcere pe care unii o reproșează orientalilor (atât de legitimă totuși), în favoarea vreunei individualități izolate ce prezintă calificările și aptitudinile intelectuale necesare. Cât despre cei ce ies din rezerva lor în afara acestui caz determinat, se poate spune că reprezintă în general elemente destul de puțin interesante și că, dintr-un motiv sau altul, nu expun decât doctrine deformate sub pretextul de a le apropia de Occident; vom avea ocazia să spunem câteva cuvinte despre aceasta. Pentru moment, vrem să se-nțeleagă că, fapt indicat de la-nceput, mentalitatea occidentală este singura responsabilă de această situație, ce face foarte dificil chiar rolul celui care, aflându-se în condiții excepționale și ajungând să asimileze anumite idei, vrea să le exprime în modul cel mai inteligibil, fără ca totuși să le denatureze: el trebuie să se limiteze la expunerea a ceea ce a înțeles, în măsura în care acest lucru este posibil, abținându-se cu grijă de la orice „vulgarizare” și chiar fără cea mai mică preocupare de a convinge pe cineva.

Am spus destul pentru a ne defini clar intențiile: nu vrem nicidecum să facem aici operă de erudiție, punctul de vedere în care ne situăm fiind mult mai profund decât aceasta. Adevărul nefiind pentru noi un fapt istoric, ne interesează destul de puțin, în fond, să determinăm exact proveniența cutărei sau cutărei idei ce ne interesează, în definitiv, exclusiv pentru că, înțelegând-o, știm că este adevărată; însă anumite indicații despre gândirea orientală îi pot determina pe unii să reflecteze, și acest simplu rezultat ar avea, el singur, o importanță nebănuită. De altfel, chiar dacă acest scop n-ar putea fi atins, am mai avea un motiv să întreprindem o expunere de acest gen: să se recunoască, într-un fel, tot ceea ce le datorăm, intelectual vorbind, orientalilor, față de care occidentalii nu ne-au oferit, niciodată, nici cel mai mic echivalent în acest sens, fie el și incomplet.

Prin urmare, vom prezenta mai întâi, cât mai clar posibil și după câteva considerații preliminare indispensabile, diferențele esențiale ce există între modurile generale ale gândirii orientale și cele ale gândirii occidentale. Vom insista apoi în mod special asupra a ceea ce se raportează la doctrinele hinduse, în măsura în care acestea prezintă trăsături particulare ce le disting de celelalte doctrine orientale, deși toate au destule caractere comune pentru a justifica, în ansamblu, opoziția generală dintre Orient și Occident. În fine, în privința acestor doctrine hinduse, vom semnală insuficiența interpretărilor care circulă în Occident; unora dintre ele va trebui chiar să le arătăm absurditatea. Drept concluzie a acestui studiu, vom arăta, cu toate precauțiile necesare, condițiile unei apropieri intelectuale între Orient și Occident, condiții care, cum e ușor de prevăzut, sunt foarte departe de a fi îndeplinite în prezent de partea occidentală: de aceea, nu vrem să indicăm aici decât o posibilitate, fără a o considera susceptibilă de o realizare imediată sau doar apropiată.

CAPITOLUL I

Orient și Occident

Primul lucru pe care-l avem de făcut în studiul de față este să determinăm natura exactă a opoziției ce există între Orient și Occident și, înainte de toate, în acest scop, să precizăm sensul pe care vrem să-l dăm celor doi termeni ai acestei opoziții. Putem spune, ca primă aproximație sumară, că Orientul este, pentru noi, în mod esențial, Asia, iar Occidentul, Europa; însă aceasta cere câteva explicații.

Când vorbim, de pildă, despre mentalitatea occidentală sau europeană, folosind fără deosebire unul sau altul dintre acești termeni, înțelegem mentalitatea proprie rasei europene luată în ansamblul său. Vom numi deci european tot ceea ce este legat de această rasă și vom aplica această denumire comună tuturor indivizilor născuți din ea, în orice parte a lumii s-ar găsi: astfel, americanii și australienii, pentru a nu-i pomeni decât pe aceștia, sunt pentru noi europeni, exact la fel ca oamenii de aceeași rasă ce au continuat să locuiască Europa. Într-adevăr, este evident că deplasarea sau chiar nașterea într-o altă regiune nu poate schimba rasa, în consecință nici mentalitatea inerentă acesteia, și chiar dacă schimbarea mediului este susceptibilă de a determina mai devreme sau mai târziu anumite modificări, acestea vor fi secundare, neafectând caracterele cu adevărat esențiale ale rasei, ci făcând dimpo-

trivă să reiasă uneori mai evident unele dintre ele. Astfel, la americani putem constata cu ușurință dezvoltarea împinsă la extrem a unora dintre tendințele constitutive mentalității europene moderne.

Se pune totuși aici o problemă, pe care nu putem să n-o indicăm pe scurt: am vorbit despre rasa europeană și despre mentalitatea sa; dar există, într-adevăr, o rasă europeană? Dacă se înțelege prin aceasta o rasă primitivă, având o unitate originară și o perfectă omogenitate, trebuie să se răspundă negativ, căci nimeni nu poate contesta că populația actuală a Europei s-a format printr-un amestec de elemente aparținând unor rase foarte diverse, nici că există diferențe etnice destul de accentuate, nu doar de la o țară la alta, ci chiar în interiorul fiecărui grup național. Totuși nu e mai puțin adevărat că popoarele europene prezintă destule caractere comune pentru a putea fi deosebite net de toate celelalte; unitatea lor, chiar dacă este mai degrabă dobândită decât originară, este suficientă pentru a se putea vorbi, așa cum facem, despre rasa europeană. Numai că această rasă este în mod natural mai puțin stabilă decât o rasă pură; elementele europene, amestecându-se cu alte rase, vor fi absorbite mai ușor, și caracterele lor etnice vor dispărea mai rapid; însă aceasta nu se aplică decât în cazul în care există amestec, pe când dimpotrivă, atunci când există doar juxtapunere, caracterele mentale, care ne interesează cel mai mult, apar într-un fel mai reliefate.

Aceste caractere mentale sunt de altfel cele datorită cărora unitatea europeană iese mai mult în evidență: oricare ar fi fost diferențele inițiale în această privință ca și în altele, s-a format puțin câte puțin, în cursul istoriei, o mentalitate comună tuturor popoarelor Europei. Asta nu înseamnă că nu există o mentalitate specială pentru fiecare dintre aceste popoare, dar particularitățile ce le disting sunt secundare în raport cu un fond comun în care par să se suprapună: ele sunt, în defini-

tiv, ca niște specii ale aceluiași gen. Nimeni, nici chiar dintre cei ce se îndoiesc că se poate vorbi despre o rasă europeană, nu va ezita să admită existența unei civilizații europene; și o civilizație nu este altceva decât produsul și expresia unei anumite mentalități.

Nu vom încerca să precizăm de pe acum trăsăturile specifice mentalității europene, deoarece ele vor reieși suficient în continuarea acestui studiu; vom indica doar că la formarea sa au contribuit mai multe influențe: cea care a jucat rolul preponderent este, incontestabil, influența greacă sau, dacă se preferă, greco-romană. Influența greacă este aproape exclusivă în privința punctelor de vedere filosofic și științific, în pofida apariției anumitor tendințe speciale, propriu-zis moderne, despre care vom vorbi mai departe. Cât privește influența romană, ea este nu atât intelectuală, cât socială, afirmându-se în special în concepțiile despre Stat, drept și instituții; în plus, intelectual vorbind, romanii au împrumutat aproape totul de la greci, astfel încât, prin ei nu s-a manifestat decât influența acestora în mod indirect. Trebuie semnalată de asemenea importanța, în special din punct de vedere religios, a influenței iudaice, pe care o vom regăsi de altfel, în egală măsură, într-o anumită parte a Orientului; există aici un element extraeuropean la originea sa, dar care nu este mai puțin constitutiv, într-o anumită măsură, mentalității occidentale actuale.

Dacă ne referim acum la Orient, nu se poate vorbi despre o rasă orientală sau asiatică, chiar cu toate restricțiile aduse luării în considerare a unei rase europene. Aici e vorba despre un ansamblu mult mai întins, cuprinzând populații mult mai numeroase, cu diferențe etnice mult mai mari; se pot distinge în acest ansamblu multe rase mai mult sau mai puțin pure, care oferă însă caracteristici foarte clare, fiecare având o civilizație proprie, net diferită de celelalte: nu există o civilizație orientală așa cum există una occidentală, ci, în realitate, există civilizații

orientale. Ar fi deci cazul să se spună lucruri speciale pentru fiecare dintre aceste civilizații, și vom indica în continuare care sunt marile diviziuni generale ce se pot stabili sub acest raport; cu toate acestea, se vor găsi aici, dacă ținem mai mult la fond decât la formă, destule elemente sau mai degrabă principii comune pentru a se putea vorbi de o mentalitate orientală, prin opoziție cu mentalitatea occidentală.

Nu este exact când spunem că fiecare dintre rasele Orientului are o civilizație proprie; acest lucru nu este riguros exact decât pentru rasa chineză, a cărei civilizație își are chiar baza sa în unitatea etnică. Pentru celelalte civilizații asiatice, principiile de unitate pe care se întemeiază sunt de o natură cu totul diferită, cum vom explica mai târziu, fapt ce le permite să înglobeze în această unitate elemente ce aparțin unor rase extrem de diverse. Spunem civilizații asiatice, deoarece acelea pe care le avem în vedere sunt toate asiatice prin originea lor, chiar atunci când se întind în alte regiuni, ca în cazul mai ales al civilizației musulmane. De altfel, este evident că, în afara elementelor musulmane, nu considerăm drept orientale popoarele din estul Europei și nici chiar din unele regiuni vecine Europei: nu trebuie să se confunde un oriental cu un levantin, care este mai degrabă contrariul, având mai ales ca mentalitate caracterele esențiale ale unui occidental veritabil.

Nu poți să fii decât frapat la prima vedere de disproporția celor două ansambluri ce constituie respectiv ceea ce numim Orient și Occident: fiind vorba de opoziție între ele, nu poate exista cu adevărat echivalență, nici chiar simetrie între cei doi termeni ai acestei opoziții. Avem, în această privință, o diferență comparabilă celei ce există geografic între Asia și Europa, a doua neprezentându-se decât ca o simplă prelungire a celei dintâi; la fel, situarea reală a Occidentului în raport cu Orientul nu este, în fond, decât cea a unei ramuri detașate de trunchi, ceea ce trebuie să explicăm acum mai pe larg.

CAPITOLUL II

Divergența

Dacă se ia în considerare ceea ce s-a convenit să se numească Antichitatea clasică și dacă o comparăm cu civilizațiile orientale, se constată cu ușurință că ea este mai puțin îndepărtată de ele, în anumite privințe cel puțin, decât Europa modernă. Diferența între Orient și Occident pare să fi crescut mereu, însă ea este într-un fel unilaterală, în sensul că doar Occidentul s-a schimbat, pe când Orientul, într-un mod general, a rămas în mod sensibil așa cum era în acea perioadă ce se obișnuiește a fi privită drept antică, dar care este totuși relativ recentă. Stabilitatea, s-ar putea spune chiar imutabilitatea, este un caracter ce li se recunoaște civilizațiilor orientale, în special celei chineze, însă interpretarea ei este diferită: europenii, după ce au început să creadă în „progres” și „evoluție”, adică de un secol și ceva încoace, vor să vadă aici un semn de inferioritate, pe când noi vedem, dimpotrivă, o stare de echilibru pe care civilizația occidentală nu se dovedește capabilă să-l atingă. Această stabilitate se afirmă de altfel atât în lucrurile mici, cât și în cele mari, un exemplu izbitor în acest sens putându-se găsi în faptul că „moda”, cu variațiile sale continue, nu există decât în țările occidentale. În definitiv, occidentalul și, mai ales, occidentalul modern, apare în mod esențial ca inconstant, neaspirând decât la mișcare și agitație, în timp ce orientalul prezintă exact caracterul opus.